

ERBAKAN'IN YARIM KALAN CUMHURİYETİ

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Metin, Necmettin Erbakan'ı ne kutsayan ne de kolayca mahkûm eden; onu mühendislik aklı, ağır sanayi ideali, Adil Düzen iddiası, din-siyaset ilişkisi, Milli Görüş mirası, 12 Eylül ve 28 Şubat mağduriyetleri üzerinden sert bir otopsiye yatıran eleştirel bir çözümlerdir. Erbakan'ın Türkiye'ye üretim, yerli sanayi, bağımsızlık ve dindar kitlelerin siyasal temsili bakımından önemli bir itiraz dili kazandırdığı teslim edilir. Ancak bu büyük iddianın çoğu zaman lojistik altyapı, mesleki eğitim, teknik kadro, hukuk güvenliği, özgür üniversite, çoğulcu demokrasi ve kurumsal denetim gibi zorunlu alanlarda yeterince somutlaşmadığı vurgulanır. Ağır sanayi fikri değerli bir özgüven hamlesi olarak görülür; fakat fabrika hayalinin insan, eğitim, bilim ve kurum mimarisine desteklenmediğinde sloganlaştığı belirtilir. Adil Düzen ise ahlâkî bakımdan güçlü, fakat ekonomik, siyasal ve kurumsal bakımdan zayıf bir tasarım olarak eleştirilir. Metin, Erbakan'ın başörtüsü yasağı, parti kapatmaları ve 28 Şubat karşısında gerçek bir mağduriyet yaşadığını kabul eder; buna rağmen bu mağduriyetin evrensel bir özgürlük ve hukuk programına dönüştürülemediğini savunur. Sonuçta Erbakan, Türkiye'ye büyük bir itiraz ve temsil imkânı bırakmış; fakat ardıllarının iktidarında çürümeyi engelleyecek güçlü bir kurum ahlâkî, demokrasi freni ve özgürlük mimarisi bırakamamış yarım kalmış bir siyasal figür olarak değerlendirilir.

1. Mühendis, Hoca, Lider: Erbakan'ın Çift Yüzlü Başlangıcı

Bir masanın üzerinde yarım sökülmüş bir motor düşünelim. Civataları kenara dizilmiş, pistonları yağ içinde, kapağı açılmış, içindeki bütün karanlık boşluklar görünür hâlde. Necmettin Erbakan'ı anlamak için önce o motorun başına eğilmek gerekir. Çünkü Erbakan, Türk siyasetinin sahnesine yalnızca bir vaiz, yalnızca bir parti lideri, yalnızca dindar kitlelerin temsilcisi olarak çıkmadı; elinde teknik çizimlerle, mühendislik hesaplarıyla, yerli motor fikriyle, sanayi tutkusuyla geldi. Onu diğer sağ siyasetçilerden ayıran ilk fark da buydu: Köy meydanında hamaset yapan bir taşra politikacısı değildi; makineyi, üretimi, sanayiye, motoru, çeliği, tezgâhı bilen bir akademisyendi.

Fakat işte otopsinin ilk kesisi tam buradan yapılmalıdır. Çünkü Erbakan'ın trajedisi de burada başlar: Teknik akıldan gelen bir adam, siyasete geçtikçe teknik berraklığını kaybetti; mühendislik disiplini zamanla yerini slogan mimarisine, kitle coşkısına, dinî sembolizme ve "dava" retoriğine bıraktı. Bir motorun çalışması için yakıt, ateşleme, yağlama, soğutma ve mekanik uyum gerekir. Devlet de böyledir. Ama Erbakan, devleti çoğu zaman dev bir makine gibi değil, imanla çalıştırılacak kutsal bir cihaz gibi düşündü. Burada mesele onun samimiyeti değil; mesele siyasal tahayyülünün kurumsal yeterliliğidir.

Akademide yetişmiş olması önemliydi. İTÜ çizgisinden gelen teknik formasyon, Almanya tecrübesi, sanayi toplumunu yerinde görmüş olması, Türkiye gibi geç sanayileşen bir ülke için kıymetli bir imkândı. Erbakan'ın zihninde "Türkiye montajcı kalmamalı, kendi motorunu yapmalı, kendi fabrikasını kurmalı, kendi teknolojisini üretmeli" fikri vardı. Bu fikir, dönemin ithal ikameci kalkınma atmosferi içinde ciddiye alınması gereken bir arayıştı. Çünkü Türkiye'nin kronik meselesi, yalnızca yoksulluk değildi; üretim ahlâkının, teknik kadronun, sanayi disiplininin, mesleki eğitimin ve kurumsal devamlılığın eksikliği idi.

Ama Erbakan bu doğru teşhisi, zamanla fazla iri cümlelerin içine hapsetti. "Ağır sanayi" dediğinde kulağa tok gelen bir devlet rüyası kuruyordu; fakat o rüyanın içindeki ayrıntılar çoğu zaman pusluydu. Hangi teknolojiyle? Hangi sermaye birikimiyle? Hangi mesleki eğitim sistemiyle? Hangi lojistik ağla? Hangi hukuk güvenliğiyle? Hangi üniversite-sanayi işbirliğiyle? Hangi kalite standardıyla? Bu sorular sorulduğunda Erbakan'ın büyük söylemi zaman zaman mühendislik cetvelinden çıkıp kürsü hitabetine dönüşüyordu. Cümle büyüktü, plan eksikti. Hedef heybetliydi, zemin çatlaklarla doluydu.

Onun liderliğinde iki damar hep yan yana yürüdü: biri üretimci, teknik, kalkınmacı damar; diğeri dinî-sembolik, cemaatçi, mobilize edici damar. Birincisi Türkiye'nin gerçek ihtiyacına dokunuyordu. İkincisi ise kitlelerin ruhunu kavıyor, fakat siyasal akli daraltma riski taşıyordu. Erbakan, muhafazakâr ve dindar kitlelere yalnızca "sizi temsil edeceğim" demedi; onlara "siz bu ülkenin gerçek sahibi ama dışlanmış evlatlarıdır" duygusunu verdi. Bu duygu, Cumhuriyet'in seçkinci, tepeden inmecisi, zaman zaman hoyrat laiklik anlayışı karşısında güçlü bir karşılık buldu. Fakat mağduriyet bilinci, derin bir demokratik programa dönüşmediğinde tehlikeli bir yakittir. Isıtır, ama kontrol edilmezse yakar.

Erbakan'ın hoca kimliği de bu noktada iki anlam taşır. Bir yandan gerçekten öğretici bir figürdür; kitlelerine ekonomi, sanayi, dünya sistemi, faiz, sömürü, Batı, İslam dünyası gibi başlıklarda bir tür siyasal ders verir. Onun mitingleri, sıradan seçim konuşmaları olmaktan çok, bazen kara tahta başındaki bir hocanın uzun anlatılarına benzer. Fakat bu hocalık, eleştirel düşünceyi çoğaltan bir hocalık olmaktan ziyade, çoğu zaman kapalı bir kanaat evreni kurar. Dinleyenler düşünmeye değil, ikna olmaya çağrılır. Soru sormaya değil, saf tutmaya davet edilir. Burada akademisyen Erbakan ile lider Erbakan arasında ciddi bir kopuş vardır. Akademi şüphe ister; liderlik sadakat ister. Erbakan, siyasetin sıcaklığı içinde çoğu zaman sadakati şüphenin önüne koydu.

Bu, onun bütün mirasını değersizleştirmez. Aksine, onu ciddiye almanın tek yolu budur. Erbakan'ın erken döneminde yerli sanayi fikri, Türkiye'nin bağımlılık düzenine karşı önemli bir itirazdı. Fakat bu itiraz, modern bilgi rejimiyle, özgür üniversiteyle, nitelikli mesleki eğitimle, çoğulcu hukuk devletiyle birleşmediği ölçüde eksik kaldı. O, Türkiye'ye motor yapmayı öğütledi; ama motoru yapacak zihinsel ekosistemin nasıl kurulacağını yeterince berraklaştırmadı. Fabrika istedi; fakat fabrikayı taşıyacak insan tipini, eğitim düzenini, hukuk düzenini, bilimsel özgürlüğü ve kurumsal ahlâkı aynı güçle savunamadı.

Erbakan'ın başlangıcındaki en büyük imkân, mühendislik akli ile siyaset arasında yeni bir köprü kurabilmesiydi. En büyük kaybı ise bu köprünün üzerine fazla bayrak, fazla slogan, fazla kutsal işaret asması oldu. O köprüden bilgi, emek, özgürlük, teknoloji ve adalet birlikte geçebilirdi. Fakat zamanla köprünün üstünde daha çok "dava" yürüdü; akıl, arka tarafta sıkıştı.

Bu yüzden Erbakan otopsisinin ilk hükmü serttir: Erbakan, Türkiye'ye üretim fikrinin haysiyetini hatırlattı; ama üretimi mümkün kılacak özgür, çoğulcu, bilimsel ve kurumsal düzeni yeterince kuramsallaştıramadı. Motorun sesini sevdi; fakat motorun bağlı olduğu bütün sistemi aynı dikkatle sökemedi.

Filozof Kirpi: "Bir ülkeye motor yapmak yetmez; o motoru taşıyacak akli, ahlâki ve kurumu kuramazsan, demir bile vaaza dönüşür."

2. Ağır Sanayi Romantizmi: Fabrika Hayali mi, Sistem Tasarımı mı?

Bir ülke bazen kendi yoksulluğunu en çok bacasız ufuklarda hisseder. Uzakta fabrika bacası görünmüyorsa, insanın zihninde devlet de eksik görünür, millet de yarım kalmış sayılır. Necmettin Erbakan'ın ağır sanayi tutkusu böyle bir boşluğun içinden doğdu. Türkiye'nin montajcılığa, dışa bağımlı teknolojiye, ithal makineye, kırılğan üretim düzenine mahkûm edilmesine karşı yükselen bir itirazdı bu. Kulağa sahici gelen tarafı da buradaydı. Erbakan, "biz yapamayız" diyen aşağılık kompleksine karşı "biz yaparız" diyen bir teknik özgüven inşa etmeye çalıştı.

Bu özgüven küçümsenemez. Çünkü Türkiye'nin modernleşme tarihi biraz da eksik kalmış üretim tarihidir. Devlet kurulur, bürokrasi kurulur, meclis kurulur, okullar açılır; fakat üretimin ruhu her zaman aynı kuvvetle kurulamaz. Makine dışarıdan gelir, teknik bilgi dışarıdan gelir, yedek parça dışarıdan gelir, mühendis kendi ülkesinde çoğu zaman yalnız kalır. Erbakan'ın ağır sanayi vurgusu, işte bu yaraya parmak basıyordu. Ona göre bağımsızlık, yalnızca bayrak ve sınır meselesi değildi; motor yapabilmek, tank üretebilmek, makine kurabilmek, enerjiye hükmedebilmek, sanayi omurgası inşa edebilmektir. Bu sezgi doğrudur. Hatta birçok sağ siyasetçinin tüketimci, müteahhitçi, ithalatçı zihniyetine göre daha ciddi bir ufka sahipti.

Fakat otopsi burada başlar: doğru sezgi, doğru sistem anlamına gelmez. Erbakan ağır sanayi derken çoğu zaman dev bir kalkınma masalı kurdu; ama bu masalın içindeki ayrıntılar bulanık kaldı. Ağır sanayi yalnızca fabrika açmak değildir. Bir fabrikanın arkasında maden politikası vardır, enerji sürekliliği vardır, demiryolu vardır, liman vardır, teknik okul vardır, ara eleman vardır, mühendislik etiği vardır, kalite standardı vardır, hukuk güvenliği vardır, finansman modeli vardır, dünya pazarını okuyacak stratejik akıl vardır. Bir ülke fabrika binası dikerek sanayileşmez; o binanın içine bilgi, disiplin, emek, zaman ve kurumsal akıl koyabildiği ölçüde sanayileşir.

Erbakan'ın ağır sanayi söyleminde en büyük boşluk, bu ekosistem meselesidir. O, çoğu zaman son ürünü gösterdi: motor, fabrika, uçak, tank, makine. Fakat o ürünü doğuracak ara katmanları yeterince görünür kılmadı. Halbuki sanayi, gökten inen bir mucize değildir. Sanayi, tornacının eliyle mühendisin çizimi arasında kurulan sabırlı akrabalıktır. Sanayi, ustanın teriyle laboratuvarın sessizliği arasında örülen uzun bir zincirdir. Sanayi, yalnızca "yerli ve millî" diye bağırınca değil, ölçünce, deneyince, bozunca, tekrar kurunca, hatayı kabul edince, kaliteyi takıntı hâline getirince gelişir.

Burada Erbakan'ın dili, mühendislikten çok vaaz diline yaklaşır. Ağır sanayi, teknik bir kalkınma programı olmaktan çıkar; neredeyse iman tazeleyen bir slogan hâline gelir. Kitleye moral verir, fakat planın eksiklerini örtmeye başlar. Türkiye'de çok sık görülen hastalık budur: Büyük hedefler, küçük ayrıntıları ezer. Oysa ayrıntı yoksa hedef, kürsü süsüdür. Erbakan'ın sanayi söylemi de yer yer böyle bir kürsü büyümesine yakalandı. Motorun adı vardı, ama motoru üretecek mesleki eğitim devriminin ayrıntısı zayıftı. Fabrikanın hayali vardı, ama fabrikanın çalışacağı lojistik harita yeterince güçlü değildi. Bağımsızlık çağrısı vardı, ama bağımsızlığı taşıyacak bilimsel özgürlük ve kurumsal özerklik konusunda aynı cesaret görülüyordu.

Daha önemlisi, ağır sanayi fikri Türkiye'nin toplumsal yapısıyla birlikte düşünülmediğinde havada kalıyordu. Köyden kente göç eden, gecekonduya sıkışan, eğitim sistemi yamalı bohçaya dönen, mesleki formasyonu zayıf, sendikal hayatı sorunlu, sermaye birikimi kırılğan bir toplumda ağır sanayi nasıl kurulacaktı? Bu soru, sloganla geçiştirilemez. Sanayi, sadece makinelerin değil, insanların da yeniden örgütlenmesini ister. Zaman disiplini ister. İş güvenliği ister. Üretim kültürü ister. Kamusal dürüstlük ister. Rüşvetle ihale alan, liyakati ezen, bürokrasiyi sadakatle dolduran bir ülkede ağır sanayi, tabelada kalır. Demiri dökersen, fakat zihniyet çürükse o demir devletin omurgasına dönüşmez.

Erbakan'ın hakkını teslim etmek gerekir: O, Türkiye'nin üretmeden büyüemeyeceğini erken fark eden siyasetçilerden biriydi. Tüketimle şişen, ithalatta oyalanan, borçla nefes alan bir ekonominin sonunda duvara çarpacağını gördü. Fakat onun eksikliği, üretimi demokratik kurumlarla, çoğulcu eğitimle, eleştirel bilimle ve şeffaf hukukla birlikte düşünmemesiydi. Sanayi, yalnızca Müslüman mühendisin gayretiyle kurulmaz; özgür üniversiteyle, hesap veren devletle, liyakatli bürokrasiyle, bağımsız denetimle, emek hakkıyla, kadınların üretim hayatına eşit katılımıyla kurulur. Erbakan'ın dünyasında bu başlıklar çoğu zaman ağır sanayi cümlesinin kenarında kaldı.

Bu nedenle ağır sanayi fikri, Erbakan'da hem büyük bir imkân hem de büyük bir yanılsamadır. İmkândır; çünkü Türkiye'ye üretim haysiyetini hatırlatır. Yanılsamadır; çünkü üretimin toplumsal, kurumsal ve bilimsel altyapısını yeterince derinleştirmez. O, motorun sesini millete umut diye dinletti; fakat motorun bağlı olduğu eğitim, hukuk, lojistik, sermaye ve özgür düşünce düzenini aynı titizlikle tasarlamadı.

Filozof Kirpi: "Fabrika bacasıyla millet kurtulmaz; o bacanın altında çalışan akıl özgür değilse, duman sadece göğe değil, ülkenin gözlerine de dolar."

3. Sanayi İçin İnsan Gerekir: Mesleki Eğitim, Teknik Kadro ve Ara Eleman Krizi

Bir torna tezgâhının başında duran genç bir çırak düşünelim. Elinde kumpas, önünde yağ kokusu, kulağında ustasının kısa ve sert cümleleri. Metalin nasıl tutulacağını, ölçünün nasıl kaçırılmayacağını, makinenin sesinden arızanın nasıl anlaşılacağını öğreniyor. Sanayi dediğimiz şey, çoğu zaman siyasetçinin kürsüde söylediği büyük kelimelerde değil, işte bu çırağın parmak uçlarında başlar. Ağır sanayi isteyen bir ülke, önce bu çocuğun kaderini ciddiye almak zorundadır. Erbakan'ın ağır sanayi tahayyülündeki en büyük eksiklerden biri de tam burada belirir: fabrika fikri güçlüdür, fakat fabrikayı yaşatacak insan altyapısı yeterince derin kurulmamıştır.

Türkiye'de sanayileşme meselesi hiçbir zaman yalnızca makine meselesi olmadı. Makine alınır, fabrika binası yapılır, kurdele kesilir, bakanlar konuşur, alkış kopar. Fakat birkaç yıl sonra yedek parça beklenir, bakım aksar, mühendis kaçar, teknisyen bulunamaz, kalite standardı tutmaz, üretim maliyeti yükselir, fabrika yarı kapasiteyle çalışır. Sonra birileri çıkar, "dış güçler istemedi" der. Dış güçler elbette kendi çıkarına bakar; bunda şaşılacak bir şey yok. Fakat içerideki dağınıklığı, liyakatsizliği, eğitimsizliği, plansızlığı, ihmal edilmiş mesleki formasyonu sürekli dış güçlere havale etmek, devlet aklının çocuklaşmasıdır.

Erbakan'ın sanayi söyleminde "insan" vardır; ama çoğu zaman "dava insanı" olarak vardır. Fedakâr, inançlı, çalışkan, millî ve manevî değerlerine bağlı insan. Bu profil kitleyi mobilize eder, ahlâkî bir heyecan üretir; fakat ağır sanayi yalnızca iyi niyetli insanla kurulmaz. Ağır sanayi; kaynak mühendisi, elektrik teknisyeni, kalıp ustası, makine bakımcısı, endüstri mühendisi, lojistik uzmanı, kalite kontrolcü, malzeme bilimci, yazılımcı, tasarımcı, patent hukukçusu, finans uzmanı ve iş güvenliği kültürü ister. Bu alanların her biri ayrı bir eğitim, ayrı bir disiplin, ayrı bir kurumsal süreklilik gerektirir. "İman varsa imkân vardır" cümlesi kalabalığı ayağa kaldırır; fakat CNC tezgâhını ayarlamaz.

Mesleki eğitim, Erbakan'ın ağır sanayi rüyasında yeterince merkezi bir kurucu başlık hâline gelemedi. Oysa ağır sanayi önce meslek liselerinin, teknik okulların, çıraklık sisteminin, sanayi enstitülerinin, üniversite laboratuvarlarının ve organize sanayi bölgelerinin ortak diliyle başlar. Türkiye'nin sorunu, yalnızca mühendis azlığı değildir; mühendisle usta arasındaki bağın kopukluğudur. Üniversite başka telden çalar, sanayi başka telden; devlet plan yapar gibi yapar, piyasa kısa vadeli kârın peşinden koşar, aileler çocuklarını teknik eğitime göndermeyi çoğu zaman sınıfsal düşüş sayar. Sonra herkes aynı ağtı yakar: ara eleman yok. Ara eleman yoksa, ağır sanayi de yoktur. Çünkü üretimin bel kemiği, kürsüdeki lider değil, atölyedeki nitelikli emektir.

Erbakan'ın dünyasında eğitim meselesi çoğu zaman ahlâkî ve dinî terbiye ekseninde okundu. Elbette bir toplumun ahlâkî zemini önemlidir; fakat eğitim yalnızca ahlâk telkini değildir. Eğitim, çocuğa soru sorma cesareti kazandırır. Deney yapmayı öğretir. Yanlışlamayı öğretir. Ölçmeyi, sınamayı, sabretmeyi, kuşkulanmayı, yeniden denemeyi öğretir. Sanayi toplumu, ezberle değil, deneyle büyür. Eğer eğitim düzeni çocuğa sadece itaat etmeyi, büyüğüne hürmet etmeyi, otoriteyi sorgulamamayı, hazır cevabı tekrar etmeyi öğretirse, o çocuktan iyi bir parti neferi çıkabilir; ama yaratıcı mühendis, cesur teknisyen, yenilikçi tasarımcı çıkması zordur.

Bu nokta, Erbakan çizgisinin en kritik açmazlarından biridir. Bir yandan Batı'ya bağımlılığa itiraz eder; diğer yandan bağımsız bilimsel aklın toplumsal koşullarını yeterince cesur savunmaz. Bir yandan yerli üretim ister; diğer yandan üniversiteyi özgür eleştirinin, felsefenin, sanatın, bilimsel risk almanın, hatta inanca mesafeli düşünebilmenin alanı olarak kurma konusunda ürkek kalır. Oysa sanayi dediğin şey, yalnızca torna tezgâhı değil, zihinsel özgürlük meselesidir. Newton'suz makine, Faraday'siz elektrik, Maxwell'siz iletişim, Turing'siz bilgisayar, bağımsız laboratuvarsız teknoloji olmaz. Bilim, sadakatten değil, sorudan doğar.

Türkiye'nin mesleki eğitim krizi aynı zamanda sınıfsal bir krizdir. İşçi çocuğu erken yaşta sanayiye itilir; orta sınıf çocuğu diplomaya koşturulur; zengin çocuğu zaten başka bir dünyaya doğar. Meslek lisesi çoğu zaman nitelikli üretim alanı değil, sistemin kenara ittiği çocukların toplandığı ara durak gibi görülür. Erbakan'ın ağır sanayi söylemi bu sınıfsal yarayı yeterince açmadı. O daha çok millî kalkınma dedi; ama kalkınmanın içindeki emek rejimini, işçi hakkını, sendikal özgürlüğü, üretimde adaleti ve sınıfsal haysiyeti aynı yoğunlukta işlemedi. Halbuki "adil düzen" diyorsan, önce atölyedeki çocuğun eline bakacaksın: nasırına, ücretine, güvenliğine, geleceğine.

Ağır sanayi için insan gerekir; fakat herhangi bir insan değil. Soru soran, ölçen, üreten, itiraz eden, hatayı kabul eden, kaliteyi namus sayan, emeğini pazarlık konusu yapabilen, hakkını bilen insan gerekir. Erbakan'ın insan tasavvurunda fedakârlık çoktur; ama eleştirel özgürlük azdır. Sadakat güçlüdür; fakat deneysel merak yeterince merkezde değildir. Dava şuuru vardır; fakat bilimsel kuşkuya açılan kapı dardır.

İşte bu yüzden Erbakan'ın ağır sanayi rüyası, teknik kadro meselesinde yarım kalmış bir rüyadır. O, Türkiye'nin fabrika kurması gerektiğini söyledi; fakat Türkiye'nin nasıl insan kurması gerektiğini aynı derinlikte söyleyemedi. Oysa insan kurulmadan sanayi kurulmaz. Okul çürükse fabrika da çürür. Atölye hor görülüyorsa kalkınma nutku da havada kalır. Çırağın elindeki kumpas eğitimin vicdanına dönüşmemişse, ağır sanayi sadece seçim meydanlarında gürültülü bir maket olarak kalır.

Filozof Kirpi: "Bir ülkenin fabrikası, önce çocuğun zihninde kurulur; okul paslıysa, tezgâh ne kadar parlarsa parlarsın üretim yetim kalır."

4. Adil Düzen: Büyük Ahlâk Söylemi, Zayıf Kurumsal Mimari

Bir meydana kürsü kurulmuş. Kalabalık bekliyor. Mikrofonun başında bir lider, elini havaya kaldırarak "Adil Düzen" diyor. Kelime güzel. Hatta tehlikeli derecede güzel. Çünkü "adalet" kelimesi insanın kulağına değdiği anda, açlık da susar gibi olur, öfke de yön bulur, yoksul da kendisini hatırlanmış hisseder. Türkiye gibi gelir dağılımı bozuk, sınıfa adaleti sakat, devlet imtiyazları belirli zümrelerin sofrasına taşınmış bir ülkede "adil düzen" sözü, sıradan bir seçim sloganı değildir; toplumun derin yarasına sürülen politik bir merhemdir.

Fakat otopsi masasında merhemlin kokusuna değil, içindeki maddeye bakılır. Erbakan'ın Adil Düzen fikri, ahlâkî bakımdan güçlü bir itiraz taşıyordu: faiz düzenine, sömürüye, Batı merkezli ekonomik tahakküme, rant düzenine, haksız kazanca, emeğin ezilmesine, üretimsiz zenginleşmeye karşı çıkıyordu. Bunlar hafife alınacak şeyler değildir. Türkiye sağının büyük bir kısmı, sermayenin önünde fazla eğilmiş; solun önemli bir kısmı ise

halkın dinî duyarlılığını anlamakta körleşmişken, Erbakan iki alana birden seslenmeye çalıştı: hem yoksula, hem dindara; hem üreticiye, hem esnafa; hem ahlâk arayana, hem ekonomik bağımsızlık isteyen kitleye.

Ama sorun şuydu: Adil Düzen, adı kadar sağlam bir düzen miydi? Yoksa adalet arzusunun, dinî ahlâkın ve ekonomik öfkenin bir araya getirdiği geniş ama gevşek bir politik bohça mıydı? Bu soruyu sormadan Erbakan eleştirisi yapılamaz. Çünkü bir kavramın iyi niyetli olması, onun devlet yönetmeye yeteceği anlamına gelmez. "Adil" demek kolaydır; düzen kurmak zordur. Düzen dediğin şey vergi sistemi ister, para politikası ister, üretim modeli ister, bütçe disiplini ister, bağımsız denetim ister, hukuk güvenliği ister, sosyal politika ister, eğitim ayağı ister, emek hakkı ister. Adalet nutukla değil, kurumla sınıdır.

Adil Düzen'in en belirgin zaafı, ahlâkî dili kurumsal dile çevirmekte zorlanmasıydı. Faiz eleştirisi vardı; fakat modern finans sisteminin nasıl işleyeceğine dair ayrıntılı, uygulanabilir, denetlenebilir ve sürdürülebilir bir model yeterince berrak değildi. Rant eleştirisi vardı; fakat kamu kaynaklarının hangi şeffaf mekanizmalarla korunacağı net değildi. Üretim vurgusu vardı; fakat teknoloji, mesleki eğitim, rekabet gücü, ihracat stratejisi, bilim politikası ve emek rejimi arasında güçlü bir sistem bağlantısı kurulmamıştı. Devleti ahlâka çağırıyordu; fakat ahlâkın devlet içinde nasıl kurumsallaşacağı, hangi fren-denge mekanizmalarıyla korunacağı, hangi hukukî güvencelerle sürdürüleceği zayıf kalıyordu.

Burada Erbakan'ın en büyük problemi, adalet fikrini fazla "iyi insan" varsayımına yaslamasıdır. Sanki doğru inanç, doğru kadro ve doğru dava şuuru geldiğinde düzen kendiliğinden adil olacaktı gibi bir hava vardır. Oysa devlet, iyi niyete emanet edilemeyecek kadar tehlikeli bir aygıttır. Devletin kasası vardır, polisi vardır, mahkemesi vardır, ihalesi vardır, kadrosu vardır, imtiyaz dağıtma gücü vardır. Bu gücün başına sadece "bizden olan iyi insanlar"ı geçirmek adalet getirmez. Hatta çoğu zaman yeni bir ayrıcalık sınıfı üretir. Nitekim Türkiye'nin sonraki yıllarında gördüğü büyük çürüme biraz da bu kör noktadan beslendi: "Biz ahlâklılız" diyen kadrolar, yeterince denetlenmediğinde en hızlı çürüyen kadrolar olabildi.

Adil Düzen'in siyasal tarafında da benzer bir belirsizlik vardı. Demokrasi, çoğulculuk, laiklik, hukuk devleti, muhalefet hakkı, kadın özgürlüğü, üniversite özerkliği gibi alanlarda Erbakan çizgisi çoğu zaman savunmada kaldı. Kendisine uygulanan yasaklara ve baskılara karşı özgürlük istedi; fakat bu özgürlüğü herkes için evrensel bir siyasal ilkeye dönüştürmekte ikna edici bir genişlik gösteremedi. Başörtülü öğrencinin hakkını savunmak doğrudur; ama aynı üniversitede ateistin, sosyalistin, feministin, Kürt öğrencinin, Alevi öğrencinin, aykırı hocanın özgürlüğünü de aynı açıklıkla savunmak gerekirdi. Adalet, yalnız kendi mahallene isteyince adalet olmaktan çıkar; mahalle dayanışmasına dönüşür.

Ekonomik adalet konusunda da sınıf meselesi yeterince derinleşmedi. Erbakan, işçiyi ve emekçiyi anıyor, yoksulu önemsiyor, esnafı merkeze alıyordu; fakat kapitalist üretim ilişkilerinin sert yapısını çözümlenmede sınırlı kalıyordu. Onun eleştirisi çoğu zaman "faizci düzen", "sömürü düzeni", "Batı'nın tahakkümü" gibi büyük düşman figürleri etrafında dönüyordu. Bu figürler tamamen hayal ürünü değildi; fakat ekonomik adaletsizlik sadece dışarıdan gelen bir kötülük değildir. İçerideki patron ahlâkı, işçinin hakkını yiyen muhafazakâr sermaye, taşeron düzeni, sendikasılaştırma, kadın emeğinin görünmezliği, çocuk yoksulluğu, tarımın çöküşü, bölgesel eşitsizlikler de adalet meselesidir. Adil Düzen bu somut yaraların içine yeterince inemedi.

Erbakan'ın Adil Düzen'i bu yüzden hem kıymetli hem problemlidir. Kıymetlidir; çünkü Türkiye'de sağ siyasetin içine adalet, üretim, ahlâk, paylaşım ve bağımsızlık sorularını sokmuştur. Problemlidir; çünkü bu soruları devlet yönetimine uygun, ayrıntılı, çoğulcu, denetlenebilir ve çağdaş bir kurumsal programa dönüştürememiştir. Büyük bir adalet iştahı vardır; fakat sofraya düzeni belirsizdir. Kalabalığı doyurmak ister; ama mutfağın nasıl işleyeceğini yeterince anlatmaz.

Adil Düzen, Erbakan'ın en parlak kavramlarından biridir; aynı zamanda en açık yaralarından biri. Çünkü adalet kavramı, lafla taşınamayacak kadar ağırdır. Onu taşıyacak kurum yoksa, adalet kelimesi de bir süre sonra kürsüde eskir, afişte solar, partinin kasasında unutulur.

Filozof Kirpi: "Adalet, güzel kelimelerin gölgesinde büyümez; hesabı sorulmayan her düzen, sonunda kendi vaadini yiyen aç bir canavara dönüşür."

5. Din-Siyaset İlişkisi: İnanç mı, Mobilizasyon Yakıtı mı?

Bir cami avlusundan çıkıp seçim meydanına yürüyen kalabalık düşünelim. Elde tesbih, cepte parti rozeti, dilde dua, kulakta liderin sesi. Bu görüntü Türkiye'nin son yarım yüzyılını anlamak için yeterince açıklayıcıdır. Necmettin Erbakan'ın siyasal mirasının en hassas yeri de burada açılır: din ile siyaseti hangi zeminde buluşturdu? İnanıcı kamusal ahlâkın kaynağı olarak mı düşündü, yoksa siyasetin yakıtı hâline mi getirdi? Bu soru, nezaketle geçiştirilecek bir soru değildir; çünkü Türkiye'de din, hem devletin baskısına uğradı hem de siyasetçilerin elinde defalarca yıpratıldı.

Erbakan'ın din-siyaset ilişkisini anlamak için önce dönemin laiklik pratiğine bakmak gerekir. Cumhuriyet'in özellikle bürokratik, askerî ve seçkin damarında din, çoğu zaman toplumun sahici bir varoluş biçimi olarak değil, kontrol edilmesi gereken bir kitle enerjisi olarak görüldü. Başörtülü kadın, imam hatipli genç, cami çevresinde sosyalleşen halk, devletin yukarıdan bakan gözüne sürekli şüpheli göründü. Bu kaba laikçilik, halkın dinî duygusunu anlamadı; anlamadığı şeyi disipline etmeye çalıştı. Sonuç belliydi: Dindar kitleler, kendilerini aşağılanmış, dışlanmış ve hor görülmüş hissetti. Erbakan bu incinmişliğin içinden yükseldi.

Onun başarısı, dindar kitlelere yalnız "oy verin" demesinde değildi. Onlara tarihsel bir onur duygusu verdi. "Siz bu ülkenin kenara itilmiş insanları değilsiniz; bu ülkenin asil taşıyıcılarıdır" dedi. Bu cümle, uzun yıllar boyunca taşrada, kenar mahallede, imam hatip sıralarında, küçük esnaf dükkânlarında, başörtülü kızların okul kapılarında, devlet dairesinin soğuk koridorlarında karşılık buldu. Erbakan, bu kesimlere siyasi bir dil, örgütlü bir varlık, kolektif bir özgüven sundu. Bu tarafını görmezden gelmek haksızlık olur.

Fakat otopsinin neşteri tam burada derinleşir. Erbakan, dinî duyarlılığı siyasete taşıırken onu ne kadar özgürleştirdi, ne kadar araçsallaştırdı? İnanç, siyaset meydanına girdiği anda saf kalmaz. Alkış ister, slogan ister, karşıt ister, düşman ister, disiplin ister. Dinin içindeki ahlâkî ürperti, siyaset sahnesinde kolayca parti sadakatine dönüşür. Takvâ, örgüt disipliniyle karıştırılır. Mazlumluk, iktidar talebinin meşruiyet belgesi hâline gelir. Erbakan çizgisinin en büyük tehlikesi buydu: dini, bireyin vicdan derinliğinden çıkarıp kitlesel mobilizasyonun merkezine yerleştirmek.

Erbakan'ın konuşmalarında din çoğu zaman ahlâk, adalet, üretim ve bağımsızlık çağrısıyla birleşir. Fakat bu birleşme her zaman derin bir tefekkür üretmez; bazen kapalı bir mahalle psikolojisi doğurur. "Biz" ve "onlar" ayrımı sertleşir. "Millî ve manevî değerler" söylemi, eleştirel düşüncenin üstünü örtebilir. Kitle, kendisini hakikatin tarafında görmeye başladığında kendi hatalarını görmekte zorlanır. O andan sonra siyaset artık ortak akıl arayışı olmaktan çıkar; kutsal bir mevzi savunmasına dönüşür. İşte bu, dinin siyasette uğradığı en ağır deformasyondur.

Erbakan'ın laiklik karşısındaki tavrı da çift katmanlıdır. Bir yanda devletin din üzerindeki baskısına itiraz eden haklı bir damar vardır. Başörtüsü yasağına, imam hatiplerin dışlanmasına, dindar insanların kamu alanından itilmesine karşı çıkmak demokratik bir haktır. Fakat öte yanda laikliği bütünüyle düşmanlaştıran, onu sadece Batıcı vesayetın sopası gibi okuyan dar bir siyasal refleks de görülür. Oysa laiklik, devletin herhangi bir dinî yorumu resmî iktidar dili hâline getirmesini engelleyen bir hukuk ilkesine de dönüşebilir. Sorun laikliğin

varlığı değil, Türkiye'de onun çoğu zaman kaba bir disiplin aygıtı olarak uygulanmasıydı. Erbakan bu ayrımı yeterince berrak kuramadı.

Din-siyaset ilişkisinin eğitim ayağı daha da çetindir. Erbakan çizgisi, dindar nesillerin eğitim hakkını savunurken, üniversitenin özgür düşünce alanı olma niteliğini aynı güçte savunmadı. Başörtülü öğrencinin üniversiteye alınması gerekiyordu; bunda tartışma yok. Fakat üniversiteye giren her öğrencinin felsefeyle, bilimle, sanatla, farklı düşüncelerle, eleştirel metinlerle, inanca mesafeli sorularla karşılaşma hakkı da vardı. Dindar öğrenciyi devletin laik sotasından korumak yetmez; onu cemaatçi daralmanın, hazır cevapların, sorgusuz itaati kutsayan mahalle baskısının elinden de korumak gerekir.

Erbakan'ın siyaseti bu ikinci korumayı yeterince yapmadı. Hatta yer yer tam tersine, kendi kitesini kapalı bir anlam evreninde tuttu. Dünya ikiye ayrıldı: hak düzen ve batıl düzen, millî görüş ve taklitçi zihniyet, inananlar ve inananmayanlar, bizden olanlar ve karşıdakiler. Böyle bir dil, mücadele duygusunu güçlendirir; fakat düşünceyi fakirleştirir. Oysa dinin siyasete verebileceği en büyük katkı, iktidarı kutsamak değil, iktidarı sürekli ahlâkî hesaba çekmektir. Din, devlete yaklaştıkça değil, devlet karşısında vicdan mesafesini korudukça haysiyetli kalır.

Bu yüzden Erbakan'ın din-siyaset mirası iki yönlüdür. Devletin horladığı dindar kitlelere siyasal özgüven kazandırmıştır; bu tarihsel olarak önemlidir. Ama aynı zamanda dini, siyasetin örgütlü enerjisine dönüştürerek onun ahlâkî derinliğini daraltma riskini büyütüştür. İnancı özgür vicdanın ışığı olmaktan çıkarıp parti meydanının projektörüne çevirdiğinizde ışık artar gibi görünür; fakat göz kamaşınca hakikat görünmez olur.

Filozof Kirpi: "Din, iktidara ahlâk sorusu sorduğunda rahmettir; iktidarın mikrofonuna dönüştüğünde ise en süslü cümlelerle kendi ruhunu yaralar."

8

6. Milli Görüş: Bağımsızlık Arzusu ile Kapalı Dünya Tasavvuru Arasında

Bir haritanın başında duran adam düşünelim. Parmağı Türkiye'nin üzerinde, gözleri İslam coğrafyasına doğru uzanmış. Avrupa'ya bakarken yüzü geriliyor, Amerika'ya bakarken sesi sertleşiyor, İslam ülkelerine bakarken içinden büyük bir birlik arzusu geçiyor. Necmettin Erbakan'ın Milli Görüş dünyası böyle bir harita başında şekillendi. Bu harita yalnız coğrafi bir harita değildi; aynı zamanda zihinsel, tarihsel ve duygusal bir haritaydı. Bir yanında Batı'ya karşı birikmiş öfke, diğer yanında İslam dünyasının dağınıklığına duyulan hüznün, ortasında da Türkiye'yi yeniden ayağa kaldırma iddiası vardı.

Milli Görüş'ün çekirdeğinde bağımsızlık fikri bulunur. Erbakan'a göre Türkiye, yalnız askerî ya da diplomatik bakımdan değil, ekonomik, teknolojik, kültürel ve zihinsel bakımdan da bağımlı hâle getirilmişti. Borç alan, teknoloji ithal eden, sanayi hamlesini dış kredilere bağlayan, dış politikasını Batı ittifakının gölgesinde kuran bir ülkenin gerçek anlamda bağımsız olamayacağını düşünüyordu. Bu itiraz, özellikle Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninin içinde küçümsenecek bir itiraz değildi. Türkiye'de birçok siyasetçi Batı ile uyumu medeniyet meselesi gibi sunarken, Erbakan bu uyumun arkasındaki güç ilişkilerini işaret etti.

Fakat mesele burada bitmez. Batı eleştirisi yapmak başka, dünyayı sahici biçimde analiz etmek başka şeydir. Erbakan'ın Milli Görüş dili, Batı'nın sömürgeci, çıkarıcı, ikiyüzlü taraflarını görür; fakat Batı'yı çoğu zaman fazla yekpare bir kötülük blokuna dönüştürür. Avrupa'nın içinde sınıf mücadeleleri, felsefî çoğulluk, bilimsel devrimler, işçi hareketleri, demokratik kazanımlar, insan hakları mücadeleleri, anti-emperyalist damarlar, eleştirel düşünürler, vicdan sahibi insanlar da vardır. Batı yalnız Pentagon, banka, faiz lobisi, siyonizm, sömürgecilik ve kapitalist merkezlerden ibaret okunursa, eleştiri keskinleşir ama akıl daralır. Erbakan'ın söyleminde bu daralma sık sık hissedilir.

Milli Görüş, Türkiye'ye bir itiraz dili verdi; fakat aynı anda kendi kitesini kapalı bir dünya yorumuna da alıştırdı. Dünya sanki iki büyük cepheden oluşuyordu: bir tarafta hak düzen, diğer tarafta batıl düzen. Bu ayırım miting meydanında güçlüdür; insana safını gösterir, kalabalığa yön verir, öfkeye ahlâkî kılıf biçer. Ama devlet yönetimi böyle ikili tablolarla yapılamaz. Dünya daha kirli, daha karmaşık, daha gri, daha pazarlıklı, daha çok katmanlıdır. Her ülkenin çıkarı vardır; her ittifakın bedeli vardır; her karşı çıkışın maliyeti vardır. Siyaset, sadece haklı olmakla yürümez; kapasite, kurum, bilgi ve zamanlama ister.

Erbakan'ın İslam dünyası vurgusu da bu çelişkiyi taşır. Müslüman ülkelerin kendi aralarında ekonomik, teknolojik ve siyasî işbirliği geliştirmesi fikri kıymetlidir. D-8 hamlesi bu bakımdan sembolik bir girişim olarak önemliydi. Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya gibi ülkelerin bir araya gelmesi, Batı merkezli ekonomik düzene karşı yeni bir dayanışma hattı kurma iddiası taşıyordu. Fakat bu tür birlikler yalnız iyi niyetle kurulmaz. Ülkelerin rejimleri farklıdır, çıkarları çatışır, ekonomik kapasiteleri dengesizdir, bürokratik yapıları uyumsuzdur, hukuk sistemleri ayrı çalışır, dış bağlantıları başka başka merkezlere bağlıdır. Erbakan bu zorlukları gördü mü? Elbette bir kısmını gördü. Ama söyleminin heybeti, çoğu zaman bu yapısal engellerin üstünü örttü.

Milli Görüş'ün en güçlü tarafı, Türkiye'de tüketimci sağ siyasete karşı üretim, ahlâk ve bağımsızlık meselesini gündeme getirmesidir. En zayıf tarafı ise bu gündemi kapalı bir kimlik siyasetine sıkıştırmasıdır. Batı eleştirisi, bazen bilim eleştirisine dönüştü; modernite eleştirisi, bazen özgürlük korkusuna yaklaştı; kültürel bağımsızlık arzusu, bazen içe kapanmacı bir mahalle psikolojisine yaslandı. Oysa bağımsızlık, dünyaya küserek kurulmaz. Bağımsızlık; dünyayı okuyarak, rakibi anlayarak, bilgiyi ele geçirerek, teknolojiyi dönüştürerek, kendi insanına özgür düşünme cesareti vererek kurulur.

Erbakan'ın söyleminde "millî" kelimesi çok güçlüdür. Fakat "millî" kelimesi de tehlikeli bir kelimedir. Doğru kullanılırsa halkın haysiyetini korur; yanlış kullanılırsa eleştiriyi hainlik gibi göstermeye başlar. Milli Görüş çizgisinde zaman zaman bu ikinci risk belirdi. Farklı düşünenler kolayca taklitçi, Batıcı, işbirlikçi, yabancı hayranı, maneviyatsız veya köksüz sayılabilirdi. Böyle bir dil, kendi mahallesini sağlamlaştırır; fakat ülkenin ortak aklını zayıflatır. Çünkü bir ülke, yalnız kendi mahallesinin haklılığıyla büyüyemez. Karşı mahallenin sorusuna da tahammül gerekir.

Milli Görüş, Erbakan'ın elinde hem anti-emperyalist bir bağımsızlık çağrısı hem de dinî-millî bir siyasal aidiyet sistemiydi. Bu ikisinin birleşmesi büyük enerji üretti. Fakat enerji ile akıl aynı şey değildir. Enerji kalabalığı yürütür; akıl devleti ayakta tutar. Erbakan kalabalığı yürütmeyi bildi. Devletin karmaşık mimarisini, çoğulcu toplumun gerilimlerini, farklı hayat tarzlarının eşit yurttaşlık talebini aynı ustalıklı kuşatabildiğini söylemek zordur.

Bu yüzden Milli Görüş, Türkiye siyasetinde hem değerli bir itiraz hem de problemleri bir mirastır. Değerlidir; çünkü bağımlılık düzenine, üretimsizliğe, Batı karşısındaki eziklik psikolojisine itiraz etmiştir. Problemlidir; çünkü dünyayı fazla ahlâkî cephelere bölmüş, kendi kitesine çoğu zaman kapalı ve savunmacı bir zihin haritası sunmuştur. Harita büyüktü; fakat yolların çoğu tek yönlü çizilmişti.

Filozof Kirpi: "Dünyaya karşı dik durmak erdemdir; fakat dünyayı anlamadan diklenen akıl, sonunda kendi gölgesini düşman sanır."

7. 12 Eylül: Yasaklanan Siyaset ve Mağduriyetin Sermayeye Dönüşmesi

Bir sabah tank sesiyle uyanan bir ülke düşünelim. Radyoda soğuk bir ses, sokakta askerî bot, duvarlarda yasak, evlerde fısıltı. 12 Eylül, Türkiye'nin yalnız siyasî partilerini kapatmadı; toplumun sinir uçlarına korku yerleştirdi. Sağdan sola, ülkücüden sosyaliste, sendikacıdan öğrenciye, dindardan aydına kadar herkesin

üzerinden demir bir silindir geçti. Necmettin Erbakan ve Milli Selamet Partisi de bu silindirin altında kaldı. Parti kapatıldı, kadrolar dağıtıldı, siyaset yasaklandı, Erbakan'ın kamusal hareket alanı daraltıldı.

Bu tabloyu hafife almak ahlâksızlık olur. Darbe, hangi gerekçeyle gelirse gelsin, toplumun kendi kaderini konuşma hakkına indirilmiş örgütlü bir şiddettir. 12 Eylül, yalnız anarşiyi durdurma iddiasıyla gelmedi; toplumu yeniden terbiye etmeye, siyaseti hizaya sokmaya, devleti kutsal bir korku aygıtı olarak yeniden kurmaya geldi. Erbakan çizgisi de bu baskıdan payını aldı. Dindar siyaset, devletin resmî makbul vatandaş kalıbına sığmadığı ölçüde denetim altında tutuldu. Bu mağduriyet gerçektir; kimse bunu sonradan uydurmadı.

Fakat otopsi masasında mağduriyet, kutsal dokunulmazlık zırhı değildir. 12 Eylül'ün Erbakan'a yaptığı haksızlığı yazmak gerekir; aynı zamanda Erbakan çizgisinin bu haksızlıktan nasıl bir siyasal hafıza çıkardığını da sorgulamak gerekir. Çünkü mağduriyet iki türlü çalışır. Birincisi, insanı özgürlükçü yapar; "ben ezildim, başkası ezilmesin" dedirtir. İkincisi, insanı kapalı bir kimlik kalesine hapseder; "bize bunu yaptılar, artık biz iktidara gelince kendi mahallemizi koruyacağız" duygusunu büyütür. Erbakan hareketi, bu iki yol arasında çoğu zaman ikincisine daha yakın durdu.

12 Eylül sonrasında dindar kitlelerin zihninde güçlü bir dışlanmışlık hafızası oluştu. Bu hafıza tamamen temelsiz değildi. Devletin yüksek katlarında dindar yurttaşın güvenmeyen, onu modernleşmenin gerisinde kalmış bir unsur gibi gören, başörtüsünü tehdit, imam hatibi sorun, cami çevresindeki siyasallaşmayı irtica belirtisi sayan bir bakış vardı. Erbakan, bu bakışa karşı kitlelerine direnç verdi. Onlara "sizin inancınız utanılacak bir şey değil, siyasî varlığınız meşrudur" dedi. Bu, tarihsel olarak önemli bir işlevdi.

Ama mağduriyet, demokratik bir ufka bağlanmadığında kolayca siyasal sermayeye dönüşür. Erbakan çizgisinde mağduriyet hafızası çoğu zaman evrensel özgürlük fikrine açılmadı; kendi mahallesinin haklılık arşivine dönüştü. "Bize zulmettiler" cümlesi haklıydı; fakat bu cümle "kimseye zulmedilmesin" ilkesine dönüştüğü ölçüde değerli olurdu. Oysa sonraki dönemlerde bu hafıza, yer yer "bizimkiler gelsin, bizimkiler korunsun, bizimkiler yükselsin" anlayışına hizmet etti. Mağduriyetin en sinsi tarafı budur: İnsana ahlâkî üstünlük hissi verir; sonra o üstünlük hissi denetimsiz iktidar arzusunu masum gösterir.

Erbakan'ın 12 Eylül tecrübesinden çıkardığı ders, vesayete karşı siyaset yapma becerisini güçlendirdi; fakat vesayetin kendisini derin bir özgürlük felsefesiyle aşma konusunda sınırlı kaldı. Darbeye karşı olmak yetmez. Darbeciliği mümkün kılan devlet zihniyetine, otoriter siyaset kültürüne, lider kutsamasına, emir-komuta ahlâkına, parti içi biat düzenine, farklı fikre tahammülsüzlüğe de karşı olmak gerekir. Erbakan, askerî vesayeti eleştirdi; fakat kendi siyasal örgütlenmesinde güçlü lider merkezli, yukarıdan aşağıya işleyen, sadakati öne çıkaran bir yapıdan bütünüyle kurtulamadı. Vesayetin üniformalısı kötüydü; fakat sivil sadakat rejimleri de masum değildi.

12 Eylül'ün bir başka sonucu, İslamcı siyasetin mağduriyet üzerinden ahlâkî meşruiyet kazanmasıydı. Devlet yasakladıkça, Erbakan hareketi kendi tabanında daha sahici, daha mazlum, daha dirençli göründü. Yasaklar, fikri öldürmedi; tam tersine, fikre yeraltı suyu gibi yayılma imkânı verdi. Fakat burada acı bir ironi vardır: Devletin baskısı, Erbakan çizgisinin zayıf fikirlerini de güçlendirdi. Eleştirilmesi gereken yanlar, mağduriyet perdesinin arkasında dokunulmazlaştı. Ağır sanayi programının eksikleri, Adil Düzen'in belirsizlikleri, din-siyaset ilişkisindeki tehlikeler, lider kültürü, kapalı cemaat psikolojisi; bütün bunlar "önce zulme karşı birlik" gerekçesiyle yeterince tartışılmadı.

Oysa bir hareket, yasaklandığı için haklı olmaz. Yasak haksız olabilir; ama yasaklanan fikrin bütün içeriği otomatik olarak doğru hâle gelmez. 12 Eylül'ün Erbakan'a yaptığı zulüm ayrı meseledir; Erbakan'ın siyasal düşüncesinin zaafı ayrı meseledir. Türkiye'de düşünce hayatının en büyük hastalıklarından biri bu ayrımı

yapamamasıdır. Birine haksızlık yapılırca onu eleştirmek ayıp sayılır. Hayır, ayıp olan haksızlığı aklamaktır; eleştiri ise aklın namusudur.

12 Eylül, Erbakan'ı mağdur etti; fakat aynı zamanda onun siyasal mitolojisini büyüttü. Yasaklı lider imgesi, Milli Görüş tabanında güçlü bir sadakat duygusu üretti. Bu sadakat, hareketi ayakta tuttu; ama eleştirel yenilenmeyi de zorlaştırdı. Çünkü mağdur lider etrafında toplanan kitle, liderin hatalarını görmekte isteksizleşir. Mağduriyet, akli duygunun içine sarar; sonra o duyguyu dava diye dolaşıma sokar.

Erbakan'ın 12 Eylül dosyası bu yüzden çift taraflıdır: Devletin zulmünü gösterir, ama mağduriyetin nasıl siyasal sermayeye çevrildiğini de açığa çıkarır. Darbe onu susturmak istedi; fakat susturamadı. Ne var ki susturulamamış olmak, söylenen her sözün doğru olduğu anlamına gelmez.

Filozof Kirpi: "Mağduriyet insanı haklı başlatabilir; fakat akıl ve adaletle terbiye edilmezse, sonunda kendi küçük iktidarının kutsal bahanesine dönüşür."

8. Refah Partisi: Belediyecilik Başarısı ile Devlet Yönetimi Yetersizliği Arasında

Bir kentin sabahını düşünelim. Çöp kamyonu dar sokaktan geçiyor, kaldırımında biriken poşetler toplanıyor, belediye işçisi ter içinde, esnaf kepengini açıyor, otobüs durağında bekleyen insanlar belediyenin görünmeyen kudretini ya da beceriksizliğini bedenleriyle hissediyor. Siyaset, bazen büyük ideolojik nutuklardan önce burada sınanır: çöp toplanıyor mu, su akıyor mu, yol yapılıyor mu, zabıta rüşvet yemeden çalışıyor mu, belediye başkanı halkın arasına iniyor mu? Refah Partisi'nin 1990'larda yakaladığı yükselişin önemli sırrı, tam da bu yerel temas alanında aranmalıdır.

Refah Partisi, özellikle 1994 yerel seçimlerinden sonra büyük şehirlerde yalnızca ideolojik bir çıkış yapmadı; pratik belediyecilik üzerinden de kendisini gösterdi. İstanbul ve Ankara gibi merkezlerde Refah kadroları, yıllardır hantallaşmış belediye düzenine karşı daha çalışkan, daha disiplinli, daha halkla temas eden bir görüntü sundu. Mahalle toplantıları, sosyal yardım ağları, esnafla ilişki, yoksul semtlere dokunma, altyapı sorunlarına eğilme, belediyeyi yalnızca ihale dağıtan soğuk bir kurum olmaktan çıkarıp mahalleye inen bir aygıt gibi çalıştırma çabası, dindar ve yoksul kitlelerde güçlü bir karşılık buldu.

Bu başarıyı küçümsemek doğru olmaz. Çünkü Türkiye'de halkın siyasetle kurduğu ilişki çoğu zaman ideolojik kitaplardan değil, gündelik hizmetten geçer. Bir annenin evine su geliyorsa, bir yoksulun kapısına yardım ulaşıyorsa, sokak lambası yanıyor, çukur kapanıyorsa, belediye başkanı lüks makam odasından çıkıp mahalleye geliyorsa, orada siyasal güven doğar. Refah Partisi, tam da bu güveni örgütledi. Sadece cami çevresinden oy almadı; aynı zamanda ihmal edilmiş mahallenin "bizi görüyorlar" duygusunu büyüttü.

Fakat otopsi burada sertleşir. Belediyecilik başarısı, devlet yönetimi ehliyetiyle aynı şey değildir. Bir şehri yönetmek önemlidir; ama ülke yönetmek, çok daha karmaşık bir akıl ister. Belediye hizmeti, doğrudan temasla ve yerel örgütlenmeyle bir ölçüde yürütülebilir. Devlet yönetimi ise ekonomi politikası, dış politika, hukuk düzeni, eğitim sistemi, asker-sivil ilişkileri, yargı bağımsızlığı, bürokratik kapasite, toplumsal çoğulculuk ve kriz yönetimi ister. Refah Partisi, yerelde gösterdiği pratik çevikliği merkezi iktidar düzeyinde aynı berraklıkla sergileyemedi.

1995 seçimlerinden sonra Refah'ın birinci parti hâline gelmesi, Türkiye'de eski merkez sağ düzenin çözüldüğünü gösteriyordu. Yoksul mahalleler, dindar kitleler, küçük esnaf, taşra orta sınıfları, kent çeperlerinde biriken yeni muhafazakâr enerji artık Ankara'nın kapısına dayanmıştı. Erbakan bu enerjinin tarihsel lideriydi. Fakat iktidara yaklaşınca hareketin romantik dili devletin sert gerçekliğiyle çarpıştı. Miting meydanında söylenen sözler, Bakanlar Kurulu masasında aynı rahatlıkla taşınamıyordu. "Adil Düzen" diye

alkışlanan kavram, bütçe dengesi, borç yükü, sermaye hareketleri, dış ilişkiler ve askerî vesayet karşısında somut bir program olarak yeterince güçlü görünmedi.

Refah'ın belediyecilikteki başarısı, bir kadro dinamizmi üretti; fakat bu dinamizm aynı zamanda kapalı bir kadrolaşma mantığını da besledi. "Bizim insanımız gelsin, bizim kadrolar çalışsın, bizime mahalle temsil edilsin" duygusu başlangıçta dışlanmış kitleler için anlaşılırdı. Fakat devlet ve belediye, bir mahallenin ganimeti değildir. Kamu görevi, sadece sadakatle dağıtılsa liyakat çürür. Refah çizgisinin ilerleyen yıllarda AKP eliyle daha büyük ölçekte yaşayacağı çürümenin tohumları burada görülebilir: hizmet siyaseti, zamanla sadakat siyasetine; sadakat siyaseti, kadro paylaşımına; kadro paylaşımı da kamu kaynaklarının ahlâkî denetimden kopmasına dönüşebilir.

Refah Partisi'nin yerel yönetim başarısında sosyal yardım ağlarının payı büyüktü. Bu ağlar bir yandan yoksulun kapısını çalıyor, görünmeyeni görünür kılıyordu. Öte yandan yoksulluğu hak temelli bir sosyal politika meselesi olmaktan çıkarıp yardım ilişkisine sıkıştırma riski taşıyordu. Yardım alan yurttaş, hak sahibi olmaktan çok minnet duyan seçmene dönüşürse, orada adalet değil, bağımlılık üretilir. Erbakan çizgisi, yoksulluğu gördü; fakat yoksulu özgürleştirecek yapısal politikalarla yardım mekanizması arasındaki farkı her zaman yeterince ayırmadı.

Bir başka mesele de kültürel temsil meselesiydi. Refah, kent yoksullarına ve dindar kitlelere "sizin hayat tarzınız da meşrudur" dedi. Bu güçlü bir cümleydi. Fakat aynı hareket, farklı hayat tarzlarının meşruiyetini aynı rahatlıkla tanımakta zorlandı. Belediyecilikte hizmet götürmek başka; çoğulcu kenti yönetmek başka şeydir. Kentte başörtülü kadın da vardır, meyhaneci de; cami cemaati de vardır, tiyatrocü da; muhafazakâr aile de vardır, seküler öğrenci de. Belediye, bir hayat tarzının ahlâk zabıtası olmaya başladığında şehir daralır. Refah belediyeciliğinin bazı damarlarında bu daralma potansiyeli hep bulundu.

Sonuçta Refah Partisi, Türkiye'de siyasetin merkezini aşağıdan yukarıya sarsan önemli bir deneyimdir. Belediyecilikte disiplin, temas ve hizmet üzerinden sahici bir başarı üretmiştir. Ama bu başarı, devlet yönetimi için gerekli çoğulcu akıl, kurumsal derinlik ve programatik netlikle desteklenmediğinde sınırlarına çarpmıştır. Refah, mahalleyi iyi okudu; devleti aynı derinlikte okuyamadı. Sokağın çöpünü toplamayı başardı; fakat siyasetin biriktirdiği zihinsel çöpü temizlemekte aynı başarıyı gösteremedi.

Filozof Kirpi: "Bir şehrin çöpünü toplamak erdemdir; ama devletin aklındaki kiri görmezsen, temiz sokakların üstünde kirli bir iktidar yürür."

9. 28 Şubat: Vesayetin Çizmesi ve Erbakan'ın Stratejik Körlüğü

Bir toplantı odası düşünelim. Masanın üzerinde dosyalar, duvarda soğuk bir devlet ciddiyeti, kapının dışında bekleyen gazeteciler, içeride üniformanın gölgesi. Türkiye, 28 Şubat'ta yalnız bir hükümet krizi yaşamadı; devletin derin damarlarında saklanan vesayet aklı, yeniden sahneye çıktı. Seçilmiş hükümete "haddinizi bilin" denildi. Toplumun bir kesimine "fazla görünür oldunuz" mesajı verildi. Başörtülü genç kızların üniversite kapılarında bekletildiği, imam hatiplerin hedefe konduğu, memleketin manşetlerle, brifinglerle, fişlemelerle, psikolojik harp diliyle hizaya sokulduğu karanlık bir dönemdi bu.

Erbakan bu dönemin mağdurudur; bunu eğip bükmeye gerek yok. Refahyol hükümeti, sandıktan çıkmış bir siyasal iradenin parçasıydı. Askerin, medya merkezlerinin, yargı bürokrasisinin, üniversite elitlerinin ve sermaye çevrelerinin ortak basıncıyla hükümetin nefesi kesildi. Bu, demokratik siyasete indirilmiş ağır bir darbeydi. Tankın illa yönetime el koyması gerekmez; bazen tank sadece caddeden geçer, gerisini manşetler, brifingler, savcılar, rektörler, sermaye odaları ve korkmuş bürokratlar tamamlar. 28 Şubat böyle bir darbeydi: postalı vardı ama kravatı da vardı.

Başörtüsü yasağı ise bu dönemin en çıplak vicdansızlıklarından biriydi. Üniversite kapısında genç bir kadının başındaki örtüyle bilim arasında tercih yapmaya zorlanması, modernleşme değil, devlet zorbalığıydı. Bir kız çocuğunun sınıfa girme hakkını kıyafet üzerinden gasp eden düzenin kendisine "aydınlanma" demesi, Türkiye'nin en büyük ironilerinden biridir. Devlet, kadını özgürleştirdiğini iddia ederken kadının bedenini denetledi. Dindar kadını cemaat baskısından koruma iddiasıyla yola çıkıp onu kampüs kapısında ezdi. Bu ülkede özgürlük çoğu zaman iki celladın arasında kaldı: biri din adına konuştu, diğeri laiklik adına. İkisi de kadına "benim istediğim gibi var ol" dedi.

Fakat Erbakan otopsisinde burada durmak yetmez. 28 Şubat'ın zulmünü yazmak, Erbakan'ın siyasal körlüklerini saklamak anlamına gelemmez. Erbakan, devletin derin reflekslerini okuyabilecek tecrübeye sahipti; buna rağmen sembolik gerilimlerin nasıl büyütüleceğini, hangi görüntülerin vesayet aklı tarafından silaha çevrileceğini, hangi dilin toplumsal korkuları kışkırtacağını yeterince hesaplayamadı. Sincan'daki Kudüs Gecesi'nden tarikat liderleriyle verilen görüntülere, meydanlarda kullanılan sert dilden bürokrasinin tedirginliğine kadar birçok başlıkta siyasal strateji yerine kimlik meydan okuması öne çıktı. Bu, askerinin müdahalesini haklı çıkarmaz; ama Erbakan'ın kriz yönetimindeki zayıflığını gösterir.

Devletle kavga etmek istiyorsan önce devletin anatomisini bileceksin. Erbakan, devleti çok iyi tanıdığını düşündü; fakat devletin korku reflekslerini, laik elitlerin paranoyasını, ordunun kendisini rejimin sahibi sayan kibirli zihniyetini ve medyanın linç iştahını aynı anda yönetemedi. Siyasette haklı olmak yetmez. Haklılığını taşıyacak zamanlama, dil, ittifak ve kurumsal akıl gerekir. Erbakan'ın elinde mağduriyetin haklılığı vardı; ama o haklılığı demokratik bir geniş cepheye dönüştürecek maharet sınırlı kaldı.

28 Şubat sürecinde Erbakan'ın en büyük eksiklerinden biri, meseleyi yalnız dindarların özgürlük meselesi olarak kurmasıydı. Oysa vesayet, yalnız dindara vurmaz; solcuya da vurur, Kürt'e de vurur, Alevi'ye de vurur, işçiye de vurur, aykırı akademisyene de vurur. Eğer Erbakan bu dönemde özgürlük meselesini herkes için kurabilseydi, başörtüsü hakkını üniversite özerkliğiyle, ifade özgürlüğüyle, hukuk devletiyle, askerî vesayetin tasfiyesiyle, çoğulcu yurttaşlıkla aynı zeminde savunabilseydi, tarih başka türlü yazılabilirdi. Fakat Milli Görüş dili çoğu zaman kendi mahallesinin yarasını merkez aldı; öteki yaralarla yeterince sahici bir bağ kuramadı.

Bu noktada Erbakan'ın trajedisi belirginleşir. O, devletin mağdur ettiği bir liderdi; ama mağduriyetini evrensel bir demokrasi programına dönüştüremedi. Vesayetin çizmesiyle ezildi; fakat çizmeyi mümkün kılan otoriter kültürü yalnız askerî alanda gördü. Parti içi demokrasi, lider kültü, cemaatçi sadakat, mahalle baskısı, kadın özgürlüğü, çoğulculuk gibi alanlarda aynı özgürlükçü neşteri kullanmadı. Yani vesayete karşıydı; fakat vesayetin bütün biçimlerine karşı yeterince derin değildi.

28 Şubat'ın karanlığı Erbakan'ı tarihte mağdur bir yere koyar. Ama tarih sadece mağdurları kaydetmez; onların mağduriyet karşısında ne ürettiğine de bakar. Erbakan direnç gösterdi, geri çekildi, yasaklandı, tekrar döndü. Fakat geride bırakılan miras, özgürlükçü bir anayasal ufuktan çok, rövanş duygusuyla beslenen bir siyasal hafıza oldu. Bu hafıza daha sonra başka ellerde büyüdü, sertleşti, iktidara yürüdü ve kendi mağduriyetini iktidar sermayesine çevirdi.

28 Şubat, Erbakan'ın haklı olduğu kadar yetersiz kaldığı bir sınavdır. Devlet ona haksızlık etti; o ise bu haksızlığı bütün toplum için özgürlük davasına çevirmekte eksik kaldı. İşte acı burada: Vesayet onu ezdi, ama o vesayet düzeninin karşısına herkesi içine alan büyük bir hürriyet mimarisi koyamadı.

Filozof Kirpi: "Bir çizme seni ezdiğinde sadece ayağa kalkman yetmez; o çizmenin bir daha kimsenin boğazına basamayacağı bir hukuk kuramazsan, mağduriyetin de yarım kalır."

10. Başörtüsü, Üniversite ve Özgürlük: Erbakan'ın Savunduğu Hak, Kuramadığı Üniversite

Bir üniversite kapısının önünde bekleyen genç bir kadın düşünelim. Elinde kitapları, çantasında defteri, zihninde sınav telaşı, kalbinde incinmiş bir sessizlik. Kapının önünde onu durduran şey ne bilgisizliği, ne tembelliği, ne yetersizliği; yalnızca başındaki örtü. Devlet, o gün ona şunu söyledi: "Bilgiye girmek istiyorsan, bedenini benim istediğim biçimde düzenleyeceksin." Türkiye'nin modernleşme tarihindeki en kaba sahnelerden biri budur. Başörtüsü yasağı, yalnızca bir kıyafet tartışması değildi; devletin yurttaşın bedeni üzerindeki mülkiyet iddiasıydı.

Necmettin Erbakan bu haksızlığı gördü. Dindar ailelerin kızları üniversite kapılarında ağlarken, kamusal alan denilen o soğuk ve kibirli kavram bir yasak sopasına dönüşürken, Erbakan çizgisi bu meseleyi siyasal merkeze taşıdı. Bu yönüyle hakkını teslim etmek gerekir. Başörtülü öğrencinin eğitim hakkını savunmak, demokratik bakımdan doğrudur. Devletin laiklik adına genç kadınların hayatını daraltmasına karşı çıkmak, özgürlük meselesiydi. O gün başörtülü öğrenciyeye yapılan muamele, ne çağdaşlıkla ne hukukla ne de insan haysiyetiyle savunulabilir.

Fakat otopsi burada duramaz. Çünkü bir hakkı savunmak başka, özgürlüğün bütünü kurmak başka şeydir. Erbakan başörtüsü hakkını savundu; ama üniversite özgürlüğünü aynı genişlikte savunabildi mi? Mesele yalnızca başörtülü kızın kampüse girmesi değildir. Üniversite, insanın yalnız ders aldığı bir bina değildir; düşüncenin otoriteyle kavga ettiği yerdir. Felsefenin, bilimin, sanatın, aykırı fikrin, şüphenin, deneyin, yanılmanın, itirazın, hatta kutsal sayılan şeylere soru sormanın mekânıdır. Üniversite kapısı başörtülü öğrenciyeye kapatıldığında özgürlük yaranır; fakat üniversite içinde düşünce cemaatçi, ideolojik ya da devletçi baskıyla daraltıldığında da özgürlük yaranır.

Erbakan'ın üniversite tasavvuru bu ikinci yarayı yeterince açmadı. O, dindar öğrencinin kamusal alana giriş hakkını savunurken, üniversitenin bütün öğrenciler için çoğulcu bir akıl alanı olması gerektiğini aynı sertlikte söylemedi. Başörtülü öğrencinin yanında ateist öğrenci de özgür olmalıydı. İmam hatipli genç kadar sosyalist genç de, Alevi öğrenci de, Kürt öğrenci de, feminist öğrenci de, hiçbir inanca bağlı olmayan öğrenci de kampüste korkmadan var olabilmeliydi. Özgürlük, yalnız kendi mahallene istediğinde hak olmaktan çıkar; mahalle imtiyazına dönüşür.

Türkiye'de üniversite, zaten uzun yıllar boyunca devletin ideolojik garnizonu gibi çalıştı. Rektörler, YÖK düzeni, disiplin yönetmelikleri, polis gölgesi, askerî brifingler, akademik hizalanmalar ve resmî ideoloji, üniversitenin üstüne çökmüştü. Erbakan bu baskıyı kendi kitlesi üzerinden gördü; fakat üniversitenin yapısal özgürlüğü konusunda büyük bir epistemik devrim öneremedi. YÖK'e karşı olmak yetmezdi; bilimsel özerkliği, akademik liyakati, düşünce hürriyetini, eleştirel pedagojiyi, farklı yaşam tarzlarının eşitliğini savunmak gerekirdi.

Başörtüsü meselesi, Erbakan çizgisinde çoğu zaman kadın özgürlüğü meselesinden çok dindar kimliğin temsil meselesi olarak işlendi. Bu ciddi bir daralmadır. Başörtülü kadın yalnızca "bizim bacımız", "bizim kızımız", "mağdur dindar öğrenci" değildir. Kendi akli, arzusu, düşüncesi, itirazı, mesleği, bedeni ve geleceği olan bağımsız bir öznedir. Devletin ona "aç" demesi ne kadar zorbalıksa, cemaatin, ailenin ya da mahallenin ona "kapan" demesi de başka bir zorbalıktır. Kadın özgürlüğü, iki baskı arasında tercih yapmaya zorlanamaz.

Erbakan'ın siyasal dili bu ayrımı yeterince inceltmedi. Başörtülü kadını savundu; ama kadının bireysel özerkliğini, erkek egemen dindar çevrelere karşı da aynı güçle savunmadı. Oysa başörtüsü yasağına karşı çıkmanın en ahlâklı biçimi, kadının kendi bedeni ve hayatı üzerindeki karar hakkını savunmaktır. Devlete karşı özgürlük isteyip mahalleye karşı susarsan, özgürlük fikrini yarım bırakırsın.

Üniversite meselesi aynı zamanda bilgi meselesidir. Erbakan'ın hareketi, üniversiteyi çoğu zaman kadro yetiştirme alanı olarak gördü. Dindar mühendis, dindar doktor, dindar hukukçu, dindar bürokrat yetişsin istendi. Buna kendi tarihsel bağlamı içinde anlaşılır denebilir. Fakat üniversitenin görevi sadece "bizden" kadro üretmek değildir. Üniversite, insanı kendi mahallesine karşı da özgürleştiren yerdir. Öğrenci orada hocasına, babasına, liderine, ideolojisine, cemaatine, devletine, hatta kendi inancını yorumlama biçimine soru sorabilmelidir. Soru yoksa üniversite yoktur; bina vardır, tabela vardır, diploma vardır, ama bilgi yoktur.

Bu yüzden Erbakan'ın başörtüsü mücadelesi haklı, üniversite ufku eksiktir. O, kapıdaki yasağı gördü; fakat kapıdan içeri girildiğinde kurulması gereken özgür bilgi iklimini yeterince derinleştiremedi. Devletin sopasına itiraz etti; ama bilginin bütün sopalardan kurtulması gerektiğini aynı berraklıkla söyleyemedi.

Filozof Kirpi: "Başörtülü kızı kapıdan içeri almak haktır; ama içeride soru sormayan bir üniversite kurarsan, kapıyı açıp akli kilitlemiş olursun."

11. Refah'ın Kapatılması: Hukuk, Laiklik ve Demokrasi Arasında Sıkışan Dosya

Bir mahkeme salonu düşünelim. Cübbeler yerli yerinde, dosyalar kalın, kelimeler soğuk, kararın gölgesi önceden duvarlara düşmüş. Siyaset, bazen meydana değil, böyle salonlarda boğulur. Refah Partisi'nin kapatılması da Türkiye'nin demokrasi tarihindeki en ağır düğümlerden biridir. Bu dosyada yalnız bir partinin kaderi yoktur; laiklik korkusu, askerî vesayet, hukuk devleti, din-siyaset ilişkisi, çoğulculuk, demokrasi ve siyasal İslam'ın kendi belirsizlikleri aynı anda masaya gelir.

Refah Partisi'nin kapatılması, biçimsel olarak hukukî bir karardır; fakat Türkiye'de hukuk çoğu zaman kendi başına konuşmaz. Arkasında devlet aklı, rejim korkusu, askerî bürokrasi, medya basıncı, yüksek yargı geleneği, ideolojik refleksler ve tarihsel paranoyalar konuşur. Refah'ın kapatılması da böyle bir atmosferin ürünüdür. 28 Şubat ikliminde hukuk, bağımsız bir hakem gibi değil, rejimin bekçisi gibi davrandı. Parti kapatma, demokrasinin en ağır müdahalelerinden biridir; çünkü sandıkta temsil bulan geniş bir toplumsal kesimi bir kalemde siyaset dışına iter. Bir partinin fikirleriyle mücadele etmek başka, onu kapatarak toplumsal enerjini yeraltına itmek başka şeydir.

Burada açık konuşmak gerekir: Parti kapatma, Türkiye'de çoğu zaman siyasal alanı temizlemedi; tam tersine, mağduriyetleri büyüttü, fikirleri sertleştirdi, kitleleri sisteme karşı daha kuşkucu hâle getirdi. Refah Partisi kapatıldığında yalnız Erbakan cezalandırılmadı; ona oy veren milyonlarca insan da "sizin tercihiniz rejim için tehlikelidir" mesajını aldı. Bu mesaj demokrasiye hizmet etmedi. Sandığın yanlısını sandıkla düzeltmek yerine mahkeme yoluyla siyaset mühendisliği yapmak, hukuk eşkıyalığı yapmak devletin halka duyduğu güvensizliğin ilanıdır.

Fakat otopsinin dürüstlüğü burada ikinci kesiyi ister. Refah Partisi'nin dili, tamamen masum ve berrak bir demokratik dil miydi? Hayır. Erbakan ve çevresindeki kimi isimlerin laik hukuk düzeni, çok hukukluluk, şeriat, cihat, Batı karşıtlığı ve "hak-batıl" ayrımı etrafında kurduğu siyasal söylem, toplumun geniş kesimlerinde ciddi endişe üretmiştir. Bu endişelerin tamamını "laikçi paranoya" diye geçiştirmek kolaylıktır. Türkiye'de dindar kitlelere haksızlık yapılmıştır; ama bu haksızlık, siyasal İslamcı dilin ürettiği karanlık belirsizlikleri otomatik olarak masumlaştırır.

Refah'ın en büyük problemi, demokrasiye ilişkin ilkesel berraklık eksikliğiydi. Demokrasi, yalnız iktidara gelmek için kullanılan bir merdiven midir, yoksa herkes için bağlayıcı bir siyasal ahlâk mıdır? Refah çizgisi bu soruya güven veren bir cevap vermekte zorlandı. Seçimle gelmeyi savundu; fakat seçimle gelen gücün hangi anayasal sınırlar içinde kalacağını, farklı yaşam tarzlarını nasıl güvence altına alacağını, laik hukuk düzenini

nasıl yorumlayacağını, kadın haklarını, azınlık haklarını, inançsızların özgürlüğünü nasıl koruyacağını yeterince açık anlatamadı. Belirsizlik de siyasette bazen tehdit kadar etkili olur.

Laiklik meselesi burada kilit noktadır. Türkiye’de laiklik uzun süre devletin dindar yurttaşına sopa göstermesi biçiminde uygulandı. Bu yanlıştı, hoyrattı, insan haysiyetine aykırıydı. Fakat laikliğin baskıcı uygulanmış olması, devletin din karşısında tarafsız kalması gerektiği ilkesini değersizleştirmez. Erbakan çizgisi çoğu zaman bu ayrımı kuramadı. Kötü laiklik uygulamasına itiraz ederken, çoğulcu ve özgürlükçü laiklik fikrini sahiplenemedi. Oysa çok dinli, çok mezhepli, çok hayat tarzlı bir toplumda devletin bir dinî yorumun emrine girmemesi, herkesin güvenliği için gereklidir. Devlet dindarın da, inançsızın da, Alevi’nin de, Sünni’nin de, sekülerin de, aykırının da devleti olmak zorundadır.

Refah’ın kapatılması bu nedenle çift taraflı bir trajedidir. Bir yanda devletin demokratik siyaseti mahkeme kararıyla budaması vardır. Diğer yanda Refah’ın kendi siyasal dilini çoğulcu demokrasiye güven verecek biçimde berraklaştıramaması vardır. Erbakan mağdur edildi; ama aynı zamanda kendi belirsizliklerinin bedelini de ödedi. Devlet zorbalığıyla siyasal dilin sorumsuzluğu aynı dosyada bulundu. Türkiye’nin talihsizliği de budur: Kötüler tek başına sahneye çıkmaz; çoğu zaman karşılıklı hatalar birbirini besler.

AİHM sürecinde Refah’ın kapatılması uluslararası hukukta da tartışıldı ve mahkeme Türkiye lehine karar verdi. Bu karar, parti kapatmanın demokrasi açısından yarattığı problemi ortadan kaldırmaz; fakat Refah söylemindeki çoğulculuk krizinin dışarıdan da fark edildiğini gösterir. Yani mesele yalnız Ankara’nın laik elitlerinin korkusu değildir. Refah’ın bazı söylemleri, liberal-demokratik hukuk düzeni açısından da sorunlu görülmüştür. Burada Erbakan’ın yapması gereken, mağduriyet arşivini büyütmekten çok, kendi hareketini ilkesel demokrasi yönünde derinleştirmektir. Bunu yeterince yapamadı.

Refah’ın kapatılması, Türkiye’ye pahalıya mal oldu. Siyasal İslamcı hareket, bu kapatmadan daha özgürlükçü, daha çoğulcu, daha hukukçu bir ders çıkarabilirdi. Bunun yerine mağduriyet hafızası daha da sertleşti. Daha sonra gelen kadrolar, bu hafızayı iktidar yürüyüşünün yakıtı yaptı. “Bize zulmettiler” cümlesi haklı bir geçmiş acısını taşıyordu; fakat iktidara gelince hukuku herkes için koruyacak bir ahlâka dönüşmediğinde, o cümle tarihsel bir hınç deposuna döner.

Refah’ın kapatılması dosyası bize şunu gösterir: Demokrasi, hem devleti sınırlamak hem de iktidar isteyen hareketleri ilkesel açıklığa zorlamak zorundadır. Devlet parti kapatarak halkı terbiye edemez. Siyasî hareketler de belirsiz dinî-siyasal ifadelerle topluma güven veremez. Hukuk, laiklik ve demokrasi aynı masada birbirini boğmadan konuşmadıkça, Türkiye sürekli aynı mezarlığın etrafında tur atar.

Filozof Kirpi: "Bir partiyi kapatmak fikri öldürmez; fakat fikrini demokrasiyle terbiye etmeyen hareket de kendi mağduriyetinden özgürlük değil, hınç üretir."

12. Erbakan Mirası: AKP’ye Açılan Kapı mı, Kaybedilmiş Bir İmkân mı?

Bir lider öldükten sonra geriye yalnız kitapları, konuşmaları, fotoğrafları ve partileri kalmaz; asıl miras, onun açtığı yoldan yürüyenlerin neye dönüştüğünde görünür. Necmettin Erbakan’ın mirası da böyle okunmalıdır. Onun arkasında yalnız Milli Görüş toplantıları, ağır sanayi hayalleri, Adil Düzen broşürleri, yasaklı yıllar ve 28 Şubat hatırası kalmadı. Erbakan, Türkiye’de dindar-muhafazakâr kitlelerin iktidara yürüyüş güzergâhını açtı. O yolun sonunda ise AKP çıktı. İşte otopsinin en acı masası burasıdır.

Erbakan, kendi döneminde üretim, ahlâk, bağımsızlık, adalet ve maneviyat kavramlarını siyasetin merkezine taşımak istedi. Bu kavramların her biri, Türkiye’nin sahici yaralarına dokunuyordu. Üretimsizlik vardı. Dışa bağımlılık vardı. Devletin dindar yurttaşına tepeden bakan kibri vardı. Yoksul mahallelerin siyasal temsil açlığı

vardı. Başörtüsü yasağı gibi çıplak haksızlıklar vardı. Erbakan bu yaraların etrafında bir siyasal dil kurdu. Fakat o dil, güçlü kurumlara, çoğulcu demokrasiye, hukukî denetime, özgür üniversiteye ve hesap verebilir iktidar ahlâkına yeterince dönüştürülemedi.

AKP, bu mirasın içinden çıktı; fakat zamanla onu başka bir şeye çevirdi. Milli Görüş'ün "adil düzen" vaadi, yerini büyük ölçüde büyüme, inşaat, rant, tüketim, sermaye transferi ve iktidar konsolidasyonuna bıraktı. Erbakan'ın ağır sanayi vurgusu, sonraki dönemde çoğu zaman mega proje gösterisine, beton ekonomisine, yol-köprü-havalimanı gururuna ve teknolojik vitrin siyasetine dönüştü. Elbette altyapı yatırımları önemlidir; bir ülke yolsuz, köprüsüz, enerjisiz kalkınamaz. Fakat üretim ekonomisi ile gösteri ekonomisi aynı şey değildir. Fabrika kurmakla ihale dağıtmak, teknoloji üretmekle açılış töreni yapmak, sanayi stratejisiyle beton büyümesi birbirine karıştırıldığında kalkınma değil, köpük oluşur.

Erbakan'ın mirasının en büyük trajedisi, ahlâk iddiasının iktidar pratiğinde korunamamasıdır. Milli Görüş yıllarca "ahlâk ve maneviyat" dedi. Fakat bu söz, devlet gücüyle sınılandığında güçlü bir kurumsal fren sistemi üretmedi. Çünkü ahlâk, yalnız kişisel dindarlığa bırakılamaz. Kamu ihalesi, yargı, medya, bürokrasi, belediye, üniversite, emniyet, merkez bankası, denetim kurumları; bütün bunlar kişisel iyi niyetle değil, şeffaf kurallarla korunur. Erbakan'ın hareketi, kadrolarına ahlâkî üstünlük duygusu verdi; ama bu duyguyu denetleyecek soğuk ve tarafsız kurum fikrini yeterince güçlendirmede. Sonra o ahlâk iddiası, iktidar sofrasında yağlı bir lekeye dönüştü.

Bu noktada Erbakan'ı tamamen AKP'nin günahlarından sorumlu tutmak haksızlık olur. Erdoğan ve kadroları, Erbakan'dan koparak başka bir siyasal yol inşa etti. Avrupa Birliği reformları, liberal destekler, merkez sağla temas, küresel sermayeyle uyum, pragmatik dış politika, belediyeçilik mirası ve geniş halk desteğiyle yeni bir iktidar modeli kuruldu. Fakat kök meselesi yine de ortadadır. AKP'nin içinden çıktığı sosyolojik, örgütsel ve sembolik zemin Milli Görüş tarafından hazırlanmıştır. Erbakan o zemine güçlü bir demokrasi, çoğulculuk ve hukuk freni yerleştirmiş olsaydı, belki sonraki çürümenin dili bu kadar kolay meşrulaşmazdı.

Erbakan'ın kaybedilmiş imkânı da buradadır. O, dindar kitleleri yalnız devlete karşı örgütlemekle kalmayıp iktidara karşı da ahlâkî mesafe öğretseydi, mirası çok daha değerli olurdu. "Devlet bizi ezdi" demek yetmezdi; "biz devleti ele geçirince kimseyi ezmeyeceğiz" ilkesini kurumsal güvenceye bağlamak gerekirdi. "Faizci düzen" eleştirisi yetmezdi; emeği, doğayı, liyakati, kamu malını, yargı bağımsızlığını ve medya özgürlüğünü koruyan somut bir düzen lazımdı. "Başörtüsü özgürlüğü" yetmezdi; bütün yaşam tarzlarının güvence altında olduğu bir yurttaşlık ahlâkı gerekiyordu.

Erbakan'ın siyasal mirası bu yüzden ikiye bölünmüş bir aynadır. Bir yüzünde dışlanmış dindarların kamusal alana çıkışı, üretim arzusu, bağımsızlık talebi, Batı karşısındaki eziklik duygusuna itiraz vardır. Diğer yüzünde kapalı mahalle dili, lider merkezli siyaset, belirsiz demokrasi anlayışı, kurumsal zayıflık, dünyayı ahlâkî cephelere bölme kolaylığı ve mağduriyetten iktidar üretme alışkanlığı durur.

Bugünden bakıldığında Erbakan, hem AKP'ye açılan kapıdır hem de AKP tarafından tüketilmiş bir eski imkândır. Onun "adil düzen" dediği şey, kendi ardıllarının elinde çoğu zaman adalet fikrinden çok iktidar tekniğine yenildi. Onun "ağır sanayi" rüyası, betonun ve gösterinin gürültüsü altında boğuldu. Onun "ahlâk" vurgusu, denetimsiz güç karşısında yeterince direnemedi. Fakat bütün bunlara rağmen Erbakan, Türkiye'de üretim, bağımsızlık ve dindar kitlelerin siyasal temsili bakımından ciddiye alınması gereken bir kırılma noktasıdır.

Erbakan, Türkiye'ye büyük bir itiraz bıraktı; fakat o itirazı taşıyacak büyük bir kurum ahlâkî bırakamadı. Miras bazen evlatta anlaşılır. Erbakan'ın mirası da ardıllarının iktidarında hem görünür oldu hem de yaralandı.

Filozof Kirpi: "Bir liderin gerçek mirası, ardından atılan sloganlarda değil; onun yolundan gelenlerin iktidar karşısında ne kadar ürümedięinde belli olur."